

4 KRUGERSDORP EN DIE TWEDE VRYHEIDSOORLOG4.1 Handhawing van wet en orde

Die Witwatersrandse goudvelde met sy uitlanderbevolking het hoë vereistes aan die Zuid-Afrikaansche Republiek met die handhawing van wet en orde gestel. Die polisie diens op die Witwatersrand het, namate die bevolkingsgetalle toegeneem het, voor nuwe uitdagings te staan gekom, naamlik, om onder andere, die stygende misdaadtempo te bekamp. Die groeitempo van die Witwatersrandse goudvelde en die toenemende uitgesprokenheid en vyandigheid van die uitlanderbevolking teenoor die Republiek en sy instelling, het meegebring dat die polisie as wetshandhawers in getalle en doeltreffendheid steeds moes toeneem.¹⁾

Die totstandkoming van die Krugersdorpse delwerye in 1888,²⁾ was 'n bydraende faktor tot die uitbreiding van die polisiemag op die Witwatersrand. Alreeds met die verkoop van die eerste standplase het die regering toegesien dat wet en orde gehadhaaf is. Die taak was opgedra aan die waarnemende mynkommissaris, R.G. Ockense, wat bygestaan is deur 'n Blanke konstabel en drie Bantoe-konstabels.³⁾ Die eerste bevelvoerder van die polisie op die Krugersdorpse delwerye, was sersant Fred Tossel,⁴⁾ terwyl in 1887 afsonderlike polisie op die buiteliggende delwerye, wat van Boksburg tot Krugersdorp gestrek het, aangestel is. Teen September 1887 was daar sowat 50 polisiemanne op die Witwatersrand as geheel.⁵⁾ Die getal polisiemanne kon nie oor so 'n uitgestrekte gebied die misdaadposisie beheer nie; veral vanweë die ongeëwenaarde uitbreiding van die delwerye aan die Rand. Toenemende misdaad was telkens verantwoordelik vir versoeke om die polisiemag op die Krugersdorpse delwerye te vergroot.⁶⁾ In 1889 is 'n memorie met, sodanige strekking, by die Volksraad

-
- 1) G.N. van den Bergh: Die polisie diens in die Zuid-Afrikaansche Republiek (Ongepubliseerde D. Litt., P.U. vir C.H.O., 1972), p. 340.
 2) Staatscourant, 10/10/88; U.R., art. 216, 23/4/89.
 3) B. Burger: a.w., p. 7.
 4) Ibid.
 5) G.N. van den Bergh: a.w., p. 345.

ingedien.⁷⁾ Die regering was die versterking van die polisiemag op Krugersdorp, wat in 1889 op sowat 13 te staan gekom het, goedgesind.⁸⁾ Die snelle aanwas van die getal polisiemanne binne twee jaar na die stigting van die dorp, was 'n aanduiding van die groei van die Krugersdorpse delwerye met 'n gepaardgaande misdaadtoename. Die toestand het steeds tot versoeke vir meer polisie gelei en die wens is selfs uitgespreek dat 'n afsonderlike kommandant vir die polisie op Krugersdorp aangestel moes word, en dat Krugersdorp losgemaak moes word van die beheer van kommandant Schutte van Johannesburg.⁹⁾

Die drukke werksaamhede van die polisie op die Witwatersrand asook die tekort aan die nodige manskappe het 'n probleem gebly en die misdaadsyfer het steeds gestyg.¹⁰⁾ Die goudvelde was 'n aantrekkingskrag vir geharde misdadigers uit ander oorde en dit, tesame met die kosmopolitiese karakter van die uitlanderbevolking asook die groot getal Bantoes wat as mynwerkers na die myne gekom het, het 'n onbenydenswaardige taak aan die polisie gestel. Die toestand is dikwels deur die uitlanders gebruik om bewerings van onvermoë, ten opsigte van die polisie, met betrekking tot die hoë voorkoms en verskeidenheid van misdaad te maak.¹¹⁾ Die Krugersdorpse goudvelde is ook geteister, soos die res van die Witwatersrand, deur onwettige drankhandel met gepaardgaande dronkenskap en oortredings van die paswette.¹²⁾ In die pers is dikwels op die oortredings gewys;

7) E.V.R., art. 549, 27/6/89.

8) G.N. van den Bergh a.w., p. 361; U.R., art. 835, 5/9/89.

9) Ons Volk, 28/2/96 (Hoofartikel).

10) Krugersdorp 8: Luitenant berede polisie - Staatsprokureur, 29/9/96. Hy het beweer dat die polisie weinig kon uitvoer teen die stygende misdaad.

11) G.N. van den Bergh: a.w., pp. 438-439.

12) Krugersdorp 180: Kommissaris van polisie - Drankwetinspekteur, H.D. Hardy, 3/2/98; Krugersdorp 179: Register van klagtes, Januarie-November 1899; Ons Volk, 3/4/97.

nieteenstaande die polisie se pogings om die misdaad teen te gaan. Die kern van die onwettige drankhandel was die ongeoorloofde verkoop van allerlei plaaslike en ingevoerde drank aan Bantoes wat weens die Sondagwet oor naweke in die mynkampongs en op straat ledig was. Die probleem het verder ontstaan deurdat talle hotelle en kantienes op onwettige wyse drank aan Bantoes verkoop het.¹³⁾ Uit hierdie toedrag van sake het baie kriminele sake voortgespruit en die gevolg was 'n steeds stygende misdaadsyfer wat groot kommer by die owerhede gewek het.¹⁴⁾ Myninspekteur J.H. Munnik het by geleentheid gewys op die gevare van sterk drank onder Bantoes, want sekere kantienes het allerlei mengsels verkoop waardeur besopenes die lewe van die publiek op Sondag in gevaar gestel het.¹⁵⁾ Hierdie toestand het die publiek laat aandring op beter polisiebeskerming en daar is beklemtoon dat dié soort misdaad alleen deur 'n be hoorlike mag berede polisie bekamp kon word.¹⁶⁾

Nieteenstaande die pogings om die misdaadsyfer laag te hou, het die aantal kriminele sake steeds vermeerder.¹⁷⁾ Die meeste misdade het steeds, soos reeds gesê, te doen gehad met die oortreding van die drankwet waardeur talle kantieneneienaars voor die hof gebring is en vonnisse opgelê is. Gedurende 1898 is daar op die Krugersdorpse goudvelde 902 misdade ahangig gemaak waarvoor 646 vonnisse opgelê is.¹⁸⁾ Dit getuig van ywer en doeltreffendheid aan die kant van die polisie. Die regskommissaris van Krugersdorp het ook sy deel bygedra om misdadigers af te skrik, want "he was exceedingly severe but rightly so on drunken kaffirs and a very few escaped withouthout making acquitance with the cat." Pasoor-treders is ewe-eens streng gestraf "and this is probably accounts for our practical immunity from burglaries."¹⁹⁾

13) Ons Volk, 29/4/98 (Hoofartikel).

14) Krugersdorp 8: Spesiale Landdros - Staatsprokureur, 13/12/95.

15) T.V.R, art. 537, 18/6/95; Ons Volk, 23/11/95 (Hoofartikel).

16) Ons Volk, 29/4/98 (Hoofartikel).

17) Krugersdorp 8: Spesiale Landdros - Staatsekretaris, 30/6/96.

18) Staats Almanak, 1899, p. 160.

19) The Krugersdorp Standard, 4/2/99.

Die instelling van 'n hof van die Spesiale Regterlike Kommissaris aan die kantoor van die Spesiale Landdros om kriminele en polisie sake op die delwerpe te behartig,²⁰⁾ asook die instelling van 'n landdroshof vir die distrik,²¹⁾ het die regspraak se doeltreffendheid verder verhoog. Die verhoor van sake is bespoedig en daardeur is ook 'n werklike poging aangewend om die wetstoepassing so suksesvol as moontlik te laat plaasvind, wat 'n heilsame uitwerking op die voorkoming van misdaad gehad het. Afgesien van drank- en pasootredings, is Krugersdorp nie geteister deur ernstige misdade nie, wat getuig dat die polisie en die wetsinstelling redelik suksesvol was in die bestryding van ernstige misdaad.²²⁾ In 1898 is 'n verdere poging aangewend om die regspraak meer doeltreffend te maak deur vertoë te rig vir 'n rondgaande hofsitting vier keer per jaar vir die dorp. Die regering was egter die mening toegedaan dat die noodsaaklikheid vir so 'n hof nie op daardie stadium geblyk het nie.²³⁾

'n Ernstige misdaad wat Krugersdorp onder die aandag van die buitewêreld gebring het, het op 29 Augustus 1889 plaasgevind, toe 'n rooftog op die Standardbank uitgevoer is.²⁴⁾ Die twee rowers McQueen en Turpin het 'n tyd tevore uit Kimberley in Johannesburg aangekom waar die rooftog beplan is. Hulle het na Krugersdorp vertrek en die beplande rooftog uitgevoer. Met die buit wou hulle na Johannesburg terugkeer, maar sersant Tossel het die diewe agtervolg. By die Witpoortjie Hotel, het Tossel die hoteleienaar se resiesperd gekommandeer en die diewe verder agtervolg. 'n Oor en weer skietery het plaasgevind, maar die diewe se moed het hulle begewe sodat hulle in hegtenis geneem is.²⁵⁾ Die eienaar van die hotel is deur die Standardbank beloon terwyl sersant Tossel, as erkenning vir sy dappere daad, 'n goue horlosie met die volgende inskripsie ontvang

20) Ons Volk, 13/6/96 (Hoofartikel); Goewerments Kennisgevingen nr. 263/95 (De Locale Wetten 1896, p. 454).

21) Staatscourant, 7/11/94; U.R., art. 679, 20/7/98; U.R., art. 213, 12/3/97.

22) The Krugersdorp Standard, 4/2/99.

23) Krugersdorp 8: Spesiale Landdros - Staatsekretaris, 27/5/98.

24) H.A. Chilvers: a.w., p. 37.

25) E. Burger: a.w., p. 9.

het: "Aangeboden door de Standard bank aan sersant Tossel voor zijn moedig gedrag te Krugersdorp 29 Augustus 1889"²⁶⁾ Sersant Tossel se flink optrede het baie beteken vir die aansien van die polisie van die Z.A.R.

Afgesien van lofuitinge, was die polisie op Krugersdorp in voorvalle betrokke wat deur vyandiggesinde elemente aangegryp is om agterdog só teen die polisie te saai. Op 7 Oktober 1896 het 'n aantal persone na afloop van 'n partytjie besluit om die dorp "rooi te verf". Onder die gelede van die oproermakers was die plaaslike sersant van polisie.²⁷⁾

Hotelvensters is gebreek, mure met verf besmeer en paniek is gesaai.

Die gespanne politieke toestand wat as gevolg van die Jameson-inval ontstaan het, het die verhouding tussen die polisie en die uitlanders steeds meer vertroebel.²⁸⁾ 'n Voorval wat op 30 Maart 1897 op Krugersdorp plaasgevind het, het groot opskudding onder uitlandergelede veroorsaak en is selfs verhef tot 'n politieke krisis.²⁹⁾ Die opskudding was die gevolg van 'n rusie tussen luitenant Eloff, skoonseun van die President, en 'n aantal uitlanders wat minagtend teenoor die Republikeinse vlag opgetree het. Eloff, wat na bewering self nie nugter was nie, het lasterlike uitlatings teenoor die Britse koningin gemaak waarna 'n vuisslanery uitgebreek het.³⁰⁾ 'n Koerantberig oor die voorval het daartoe gelei dat die Britse agent, Greene, 'n aantal beëdigde verklarings, tesame met 'n eis van optrede teen Eloff, aan die regering voorgelê het. President Kruger het die uitlanders egter ontmoedig en as voorlopige maatreël besluit om Eloff te skors³¹⁾ en om selfs vriendskapsuitlatings teenoor die Koningin te maak.

26) Ibid.

27) T.V. Bulpin: a.w., pp. 250-251.

28) G.N. van den Bergh: a.w., pp. 717-724.

29) The Star, 19/3/97, 31/3/97.

30) G.N. van den Bergh: a.w., p. 722.

31) Ibid., p. 723.

Eloff is later deur die landdros van Pretoria verhoor, maar is op alle aanklagtes onskuldig bevind en ontslaan omdat lasterlike uitlatings nie bewys kon word nie.³²⁾ Die voorval het duidelik die gespanne houding tussen die polisie en die uitlanders geïllustreer en die omvang van die agitatie het duidelike tekens van onverdraagsaamheid getoon.

4.2 Krugersdorp en die Jameson-inval

Hierdie gebeurtenis, wat met die oorgang van 1895 na 1896 in Johannesburg en die westelike-Transvaal afgespeel het, het nie net 'n groot invloed op die verhouding tussen die Zuid-Afrikaansche Republiek en die uitlanderbevolking meegebring nie,³³⁾ maar ook in Krugersdorp groot beroering tot gevolg gehad.

Daar is nie eenstemmigheid oor die mate van voorkennis waaroor die regering aangaande die inval beskik het nie,³⁴⁾ maar 'n afwagterende houding is ingeneem met die veronderstelling dat as die inval plaasvind, daar wel handelend opgetree sou word.³⁵⁾ Op 31 Desember 1895 het Jameson die Transvaalse wesgrens oorgesteek terwyl alles gereed was vir 'n uitlanderopstand in Johannesburg.

Namate Jameson se opmars in die rigting van Johannesburg gevorder het,³⁶⁾ is allerlei gerugte versprei wat paniek onder die inwoners gesaai het.

32) Ibid.

33) G.H.L. le May: *British Supremacy in South Africa*, p. 31; *De Volkstem*, 1/5/96, 26/5/96.

34) J.P. Fitzpatrick: a.w., p. 134.; J. van der Poel: *The Jameson Raid*, pp. 103-104; D.W. Krüger: *Paul Kruger II*, p. 159.

35) G.D. Scholtz: *Oorsake I*, p. 357.

36) Sien hieroor onder meer J. van der Poel: a.w., pp. 108 e.v.; E. Fakenham: *Jameson's Raid*, pp. 56 e.v.; D. Rhodie: *Conspirators in Conflict*, p. 19; N.J. Hofmeyer: *De Afrikaner Boer en de Jameson-inval*, pp. 143 e.v.; F.E. Garret en E.J. Edwards: *The story of an African Crisis*, pp. 96 e.v.

Daar was die gerug van bombardering na aanleiding van Willoughby se boodskap aan kommandant Potgieter waarin hy die dorp met uitwissing gedreig het indien teenstand ondervind sou word.³⁷⁾ n Ander gerug wat versprei was, was dat vyandiggesinde Bantoes besig was om na die dorp op te ruk.³⁸⁾ Om die nodige veiligheidsmaatreëls te tref, is die inwoners aangesê om by die hofgebou byeen te kom en op 30 Desember was die gebou volgepak.³⁹⁾

Na die oorgawe van Jameson en sy korps by Doornkopp op 2 Januarie 1896⁴⁰⁾ is hulle na Krugersdorp vervoer, waar hulle aankoms groot beroering veroorsaak het. Onder aansporing van Groot Adriaan de la Rey wou baie burgers gehad het dat "geregtigheid" op die plek moes geskied.⁴¹⁾ Gemoedere het n hoogtepunt bereik toe dr. Jameson sy verskyning voor die hofgebou gemaak het waar hy en sy offisiere tydelik aangehou is.⁴²⁾ Die res van die gevangenes is na die markplein geneem onder geleide van n goedbewapende burgereskort.⁴³⁾ Baie van Jameson se manskappe was in n toestand van groot uitputting "and in many cases the Boers gave from their own scant stock of provisions to the starving men for whom they expressed the utmost admiration for their pluckness and determination."⁴⁴⁾ Jameson en sy offisiere is binne n paar uur na hulle aankoms op die dorp onder streng bewaking na Pretoria geneem.⁴⁵⁾ Na die vertrek van die res van Jameson se manskappe het die burgers, wat in groot getalle in die dorp saamgetrek was, na hulle tuistes terugge-

37) J.P. Fitzpatrick: a.w., p. 183; J. van der Poel: a.w., p. 125. Jameson het na bewering planne gehad om Krugersdorp binne te val (J. van der Poel: a.w., pp. 122-125; E. Pakenham: a.w., p. 86).

38) The Standard and West Rand Review, 17/9/1937. Daar was ook die gerug van n bombardement. (J.P. Fitzpatrick: a.w., p. 183).

39) The Standard and West Rand Review, 17/9/1937.

40) G.D. Scholtz: Oorsake II, p. 377; E. Pakenham: a.w., p. 94.

41) J. Botha: (Historia, p. 117).

42) J.P. Fitzpatrick: a.w., p. 188.

43) Ibid.

44) Ibid., J. van der Poel: a.w., p. 131.

45) J. Botha: (Historia, p. 117).

keer. Die lewe het weer sy normale gang gegaan, maar daar was 'n geruime tyd 'n skaarste aan lewensmiddele op die dorp⁴⁶⁾ weens die feit dat die kommando's, wat Jameson tot oorgawe gedwing het, vanaf Krugersdorp van lewensbehoefte voorsien is. Die voorsiening van voedsel aan die uitgeputte invallers het blykbaar ook hiertoe bygedra.

Daar is verder met simpatie omgesien na die siekes en gewondes van Jameson se korps.⁴⁷⁾ 'n Tydelike hospitaal is in die gebou van Harvey en Greenacre, op die hoek van Mark en Ockersestrate, ingerig waar die siekes en gewondes van Jameson se manskappe verpleeg is.⁴⁸⁾ Ook het die inwoners 'n ambulans beskikbaar gestel om die gewondes na die hospitaal te vervoer⁴⁹⁾ en landdros Human het maatreëls getref om die dooies te laat begrawe.⁵⁰⁾ So het die inwoners in groot getalle na vore getree om hulp aan te bied, want "we all became nurses of the wounded, concerning whom I can positively state that they were well looked after."⁵¹⁾

Nieteenstaande alle moontlike sorg aan die 37 gewondes in die hospitaal, is die verpleging van Jameson se manskappe met arendsoë deur die Britse gesagvoerders dopgehou. Kommandant-generaal Joubert het die gewondes besoek om toe te sien dat hulle alle moontlike sorg geniet.⁵²⁾ 'n Soortgelyke besoek is ook deur die Britse agent, Sir Jacobus de Wet, aan die hospitaal gebring.⁵³⁾ Hierdie besoeke het blykbaar plaasgevind as gevolg van klagtes van sommige gewondes oor die behandeling wat hulle sou ontvang het. Die landdros het die klagtes ondersoek en het bevind dat al die gewondes alle moontlike verpleging, soos uit die feite gespreek het,

46) The Standard and West Rand Review, 17/9/1937.

47) J. van der Poel: a.w., p. 131.

48) B. Burger: a.w., p. 17.

49) The Krugersdorp Times and West Rand Advertiser, 25/1/96.

50) Z.A.R. Groenboek nr. 11896, p. 16.

51) The Standard and West Rand Review, 17/9/1937. Vergelyk ook J.P. Fitzpatrick: a.w., p. 184.

52) The Krugersdorp Times and West Rand Advertiser, 25/1/96.

53) Ibid.

ontvang het en dat daar geen rede tot klagte kon wees nie.⁵⁴⁾ As in aanmerking geneem word dat die inwoners die lief en leed van die gewondes ter harte geneem het en selfs koerante, lekkernye, sigarette en tuisgemaakte voedsel daagliks na die hospitaal gestuur het,⁵⁵⁾ kon die klagtes van sekere gewondes niks minder as 'n vorm van verdagma-kery teen die Republikeinse regering, gewees het nie.

Die voorrade wat van die invallers buitgemaak is, is op 11 Maart 1896 per goewermentsverkoop opgeveil.⁵⁶⁾ Onder die artikels was waens, muile, tuie, dr. Jameson se private koets en 'n aantal perde. Terwyl sommige waens verkoop is vir £105 stuk, kon dr. Jameson se private koets slegs £34 behaal.

Die Jameson-inval wat op 'n mislukking uitgeloop het, het weliswaar ver-reikende gevolge gehad. Na 1896 het toenemende spanning tussen die uitlanderbevolking en die Transvaalse bewindhebbers na vore getree. 'n Stryd is ontketen en wedersydse wantroue is geskep wat toenemend 'n klimaat geskep het wat tot die Anglo-Boereoorlog sou bydra.⁵⁷⁾

4.3 Die naderende stryd

Na 1896 het Brittanje die uitlanderkwessie op hom geneem en wat 'n bin-nelandse aangeleentheid was tussen die Republiek en die Johannesburgse uitlanders, het al hoe meer ontwikkel in 'n geskil tussen die Republiek en die Britse regering.⁵⁸⁾ Brittanje sou toenemend 'n beleid van inmenging in die binnelandse aangeleenthede van die Republiek volg. Die beleid, soos deur Milner en Chamberlain, die Britse imperialiste toegepas, is beskou as 'n rigting wat sou af-

54) Krugersdorp 8: Kommandant-generaal - Spesiale Landdros, 28/1/96; The Krugersdorp Times and West Rand Advertiser, 1/2/96.

55) The Krugersdorp Times and West Rand Advertiser, 25/1/96. Die regering het selfs die graftes van Jameson se gesneuweldes versorg (Krugersdorp 8: Mynkommissaris - Spesiale Landdros, 12/2/96).

56) The Krugersdorp Times and West Rand Advertiser, 14/3/96.

57) G.D. Scholtz: Oorsake II, pp. 48-56; G.H.L. le May: a.w., p. 31; The Star, 1/2/96, 3/2/96, 6/2/96.

58) Sien hieroor onder meer G.D. Scholtz: Oorsake II; J.H. Breytenbach: Geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog I, hoofstuk iv; J.P. Fitzpatrick: a.w.; C.E. Vulliamy: Outlanders.

stuur op die vernietiging van die Republiek.⁵⁹⁾ Noodwendig het dit meegebring dat die Republiek hom vir sy veiligheid al hoe meer bewapen het. Voorbereiding is vanaf 1896 getref sodat die Republiek nie soos tydens die Jameson-inval byna onverhoeds betrap sou word nie.⁶⁰⁾

Krugersdorp en distrik het in dié verband sy deel bygedra. Na die Jameson-inval het die regering besef dat die militêre organisasie van Krugersdorp en die ander distrikte nie na behore ingerig was nie. In 1896 is J.M. van Wyk verkies tot veldkornet van wyk 2⁶¹⁾ en J.J. Kloppers van wyk nr. 3.⁶²⁾ N.L. Hamman is in Mei 1896 as assistent-veldkornet vir delwerpe aangestel⁶³⁾ om veldkornet J.C. Bodenstein by te staan.⁶⁴⁾ Hierdie offisiere het vanaf 1896 doelgerig gesoek dat die burgers van die nodige wapens en ammunisie voorsien is en dat die burgerlyste op datum gehou is.⁶⁵⁾ Op die wyse is elke burger bewus gemaak van die politieke spanning wat op oorlog kon uitloop en waardeur elkeen gereed moes wees om sy vaderland te verdedig. In die dorp was die vrywilligerskorps wat op 20 Januarie 1896 gestig is as 'n veldartilleriekorps,⁶⁶⁾ met hoofoffisiere kommandant J.C. Bodenstein, kaptein W. van Klonowski, majoor Max

-
- 59) Oor die rol van Milner sien R.H. Wilde: *Joseph Chamberlain and the South African Republic* (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis 1956,1); W.B. Worsfold: *Lord Milner's work in South Africa 1897-1902*; G.D. Scholtz: *Oorsake II*.
- 60) J.H. Breytenbach: *Geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog I*, pp. 77 e.v.
- 61) *Ons Volk*, 8/2/96 (Hoofartikel); Krugersdorp 8: *Spesiale Landdros - Kommandant-generaal*, 11/12/96.
- 62) *Ibid.*
- 63) Krugersdorp 8: *Spesiale Landdros - Kommandant-generaal*, 20/5/96.
- 64) Ten tye van die Jameson-inval was daar nog geen kommandant vir die Krugersdorpse goudvelde aangestel nie en veldkornet Bodenstein het in die hoedanigheid waargeneem - (Krugersdorp 8: *Veldkornet Bodenstein - Spesiale Landdros*, 4/11/96).
- 65) Krugersdorp 85: *Veldkornet B.J. Viljoen - Verantwoordelike klerk*, Florida, 18/12/96; *Veldkornet - Kommandant-generaal*, 27/1/97; *Veldkornet - Spesiale Landdros*, 24/2/97; Krugersdorp 8: *Kommandant-generaal - Spesiale Landdros*, 15/9/96, 11/12/96.
- 66) *Ons Volk*, 25/1/96 (Hoofartikel), 15/2/96.

Mehliss en luitenant Ben Viljoen,⁶⁷⁾ ook besonder aktief om militêre paraatheid onder die dorpsinwoners in te skerp.

Die nougesette voorbereidings het die gewenste uitwerking gehad, want teen die einde van 1898 kon die Krugersdorpers met entoesiasme aan die Magato-oorlog deelneem.⁶⁸⁾ In dié oorlog het die Krugersdorpers uitgemunt en offisiere soos Ben Viljoen het homself onderskei. Geen wonder dat die Krugersdorpers na afloop van die ekspedisie hartlik op die dorp verwelkom is nie. Woorde van waardering is hulle toegevoeg deur spesiale landdros Human, regskommissaris Bodenstein en landdros Hugo.⁶⁹⁾ Die ekspedisie was vir menige ʘ voorsmaak van die ontberinge wat hulle later tydens die Anglo-Boereoorlog sou moes verduur, maar bowenal is die militêre paraatheid van Krugersdorp bevestig.

In die loop van 1899 het gebeurtenisse aan die vooraand van die Anglo-Boereoorlog mekaar snel opgevolg. Die een wrywingspunt na die ander is bespreek, maar steeds was daar nie ʘ oplossing nie en die militêre bedrywighede van beide die Transvaal en Brittanje het steeds toegeneem.⁷⁰⁾

4.4 Hoop op vrede

Die inwoners en amptenare van Krugersdorp het hul in die krisistyd op plaaslike vlak steeds beywer vir ʘ vreedsame oplossing van die geskil.

67) Ibid.

68) The Krugersdorp Standard, 10/12/98 (Hoofartikel).

69) Ibid., 17/12/98.

70) G.D. Scholtz: Oorsake II, p. 272. In Krugersdorp is verkiesings in die wyke gehou waar veldkornette uitgetree het om kommunikasie met die burgers te handhaaf. (J.M.H. van Aardt: Die aandeel van die Krugersdorpse Kommando aan die Tweede Vryheidsoorlog (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling P.U. vir C.H.O., 1950), pp. 8-9.

Die Wesrandse koerant "De Voortrekker"⁷¹⁾ het optrede bepleit teen daardie koerante wat die gemoedere van die uitlanders opgesweep het en die laaste petisie van die uitlanders in Maart 1899 aan die Britse koningin, is as 'n direkte poging gesien om die vrede te verbreek. Nieteenstaande die gespanne politieke klimaat, was die verhoudinge op die dorp nie juis vertroebel nie en daar was selfs op die vooraand van die uitbreek van die oorlog die grootste harmonie,⁷²⁾ soos blyk uit die feit dat dr. Snell en 'n groepie Engelssprekendes na afloop van een of ander byeenkoms die Transvaalse volkslied spontaan begin sing het om daarna deur regs-kommissaris Bodenstein en 'n groot menigte met die Britse volkslied gevolg te word.⁷³⁾

Na aanleiding van 'n uitlanderbyeenkoms wat in Johannesburg gehou sou word, was daar sprake dat Krugersdorp 300 burgers daarheen moes stuur om wet en orde te gaan help handhaaf.⁷⁴⁾ Onder die geledere van die burgers was daar diégene wat die uitlanderagitasie en oproerigheid nie meer kon duld nie. Tog het verantwoordelike leiers steeds vrede bepleit en beroepe op burgers is gedoen om nie onverantwoordelik op te tree nie.⁷⁵⁾ Hierdie gesindheid van verantwoordelikheid het ook na vore getree uit die vergadering wat deur mnr. Dieperink, lid van die Tweede Volksraad, oor die politieke onrus toegesprek is. Die vergadering het die onrus wat sekere koerante gesaai het, betreur, maar nietemin is besluit om verdraagsaam te wees en die burgers is gemaan om die vrede ten alle koste te bewaar.⁷⁶⁾

Soos in die res van die Republiek is daar in Krugersdorp ook met groot verwagting uitgesien na die voorgenome ontmoeting tussen president Kruger en Sir Alfred Milner wat op 31 Mei 1899 sou plaasvind. Daar is steeds

71) De Voortrekker, 4/4/99 (Hoofartikel).

72) Ibid.

73) The Krugersdorp Standard, 7/1/99.

74) De Voortrekker, 15/4/99 (Hoofartikel).

75) Ibid.

76) J.M.H. van Aardt: a.w., p. 10.

geglo dat 'n vreedsame oplossing bereik kon word, want "there is almost an unusual lull in political circles here, and it is generally believed amongst the intelligent classes that the disturbed state of the atmosphere will be speedily cleared and that without anything approaching a conflict at arms".⁷⁷⁾ Alhoewel gerugte van oorlog orals in Transvaal versprei is, was die verhoudinge tussen die bevolkingsgroepe nog steeds nie gespanne nie. Dit blyk verder uit die feit dat die verjaarsdag van koningin Victoria in Mei 1899 op Krugersdorp sonder enige voorval gevier is.⁷⁸⁾

Die afloop van die Bloemfonteinse Konferensie en die stemregvoorstelle wat deur Kruger voorgestel is, is deur die inwoners druk bespreek. Op 11 Junie 1899 het die Duitse gemeenskap die politieke toestand in oënskou geneem en die stemregvoorstelle onderskryf.⁷⁹⁾ Ook die burgers het nie op hulle laat wag nie en 'n nasionale vergadering is vir 17 Junie 1899 op Paardekraal beplan om die stemregvoorstelle te bespreek.⁸⁰⁾

Die hou van 'n sodanige vergadering het nie die uitlandergeleedere op die dorp beïndruk nie en die voorgenome vergadering is afgemaak as 'n poging om die goeie verhoudinge op die dorp te vertroebel.⁸¹⁾ Die organiseerders het nietemin die burgers gemaan om kalm en bedaad op te tree, maar weens die feit dat voorvalle maklik geskep kon word, is daar afgesien van 'n nasionale vergadering. 'n Plaaslike vergadering is gehou en die aanwesiges is deur generaal Joubert toegesprek.⁸²⁾ Die generaal het 'n groot ontvangs op die dorp gehad,⁸³⁾ maar ten spyte van al die bedrywighede was daar "no exhibitions of warlike feelings" nie.⁸⁴⁾ Steeds is verwagtinge gekoester want "there is a belief that a happy and mutually satisfactorily solution will come."⁸⁵⁾

77) The Transvaal Leader, 10/5/99.

78) The Krugersdorp Standard, 27/5/99.

79) Ibid., 10/6/99.

80) De Voortrekker, 14/6/99 (Hoofartikel); The Krugersdorp Standard, 17/6/99 (Hoofartikel).

81) The Krugersdorp Standard, 17/6/99 (Hoofartikel).

82) De Voortrekker, 24/6/99 (Hoofartikel).

83) Ibid.

84) The Krugersdorp Standard, 24/6/99.

85) Ibid.

Die meerderheid van die inwoners het hulle steeds op die pad van vrede geplaas. Dit blyk verder uit die vergadering wat die Krugersdorpse Volksraadslede teen die einde van Junie 1899 op Krugersdorp gehou het om die implikasies van die stemregvoorstelle te verduidelik. 'n Groot aantal dorpsinwoners was aanwesig en veldkornet Fourie het as voorsitter opgetree. Die vergadering het in kalmte plaasgevind en die sewe-jaarstemregvoorstel is onderskryf. Tydens die vergadering het die Tweede Volksraadslid sy uitrede aangekondig omdat daar 'n ondersoek was oor die wyse waarop hy verkies is.⁸⁶⁾ Hy het te kenne gegee dat hy die stap neem om enige verdeeldheid tussen die inwoners te vermy. "The Krugersdorp Standard", het die vergadering as bemoedigend beskryf want "there has been a distinct and unmistakeable symptoms of a genuine desire on the part of the burghers to grasp the situation fairly and intelligently."⁸⁷⁾ Die koerant het verder daarop gewys dat die besprekings openhartig was en vervolg dat "the criticisms of the various speakers were distinguished by a broadness of view that contrasted well with the narrowness of vision wrongly imputed to the political burgher. It was a good sign, nor was it confined to the burghers of the Presidential dorp."⁸⁸⁾

Op ekonomiese gebied het die gerugte van oorlog nie die mynwese tot stilstand gebring nie. In mynkringe en in die handelswêreld was daar steeds optimisme,⁸⁹⁾ maar namate die oorlogswolke al nader beweeg het, het die handel ook tekens van agteruitgang getoon. Teen Julie 1899 was daar duidelike tekens van ekonomiese agteruitgang en sakeondernemings se verkope het sterk begin afneem.⁹⁰⁾ Ten spyte van die agteruitgang kon Krugersdorp steeds sy posisie behou as die derde grootste handelsentrum in Transvaal.⁹¹⁾

86) Ibid.

87) The Krugersdorp Standard, 24/6/99.

88) Ibid.

89) Ibid., 1/7/99 (Hoofartikel).

90) Ibid.

91) Ibid., 9/9/99.

4.5 Voorbereidings vir oorlog

Alhoewel die verwagtinge op 'n vreedsame skikking steeds in Krugersdorp aanwesig was en die inwoners alles in hulle vermoë gedoen het om geen voorvalle te skep wat die vrede in gevaar kon stel nie, was dit duidelik dat oorlog onafwendbaar was. Voorbereidings moes getref word sodat, indien oorlog uitbreek, die burgers nie onverhoeds betrap sou word nie. Die gesaghebbende amptenare het hulle steeds besig gehou met die aanvulling van die ammunisievoorraad in die magasyn.⁹²⁾ By 'n geleentheid het die landdros aansoek gedoen om 40.000 Martini Henri- en 25.000 Mauserpatrone.⁹³⁾ Later het hy weer aansoek gedoen om 15.000 Westley Richardspatrone en 100 kg buskruit.⁹⁴⁾ Die veldkornette van die verskillende wyke moes ook toesien dat die burgers bewapen is met niks minder as 'n goeie geweer nie. Verder het die veldkornette die kommandant-generaal steeds op hoogte gehou van die krygswaardigheid van die burgers, en ongewapendes moes so spoedig moontlik van die nodige krygsbehoeftes voorsien word.⁹⁵⁾

Namate onderhandelinge tussen Transvaal en Brittanje duidelik getoon het dat 'n diplomatieke oplossing nie bereik kon word nie, het die tyd vir 'n militêre stryd aangebreek. Die burgers van Krugersdorp was toe reeds gereed vir enige gebeurlikheid en die oorlogspanning het 'n merkbare invloed op hulle gemoedere gehad, sodat hulle gevoel het dat die tyd vir verdere toegewings verby was. Gevolglik is 'n memorie aan die regering gestuur waarin versoek is om geen toegewings aan die bestaande perswet te maak nie.⁹⁶⁾ Die gevoel was ook dat verdere toegewings die Republiek se posisie verder sou ondermyn en die meeste burgers was ten gunste van

-
- 92) J.M.H. van Aardt: a.w., p. II; Krugersdorp 3: Distrikslanddros - Kommandant-generaal, 27/9/99; Krugersdorp 85: Veldkornet - Kommandant-generaal, 17/7/99, 12/8/99, 13/8/99.
- 93) J.M.H. van Aardt: a.w., p. II.
- 94) Ibid., Krugersdorp 8: Spesiale Landdros - Kommandant-generaal, 5/2/97.
- 95) Krugersdorp 85: Veldkornet - Kommandant-generaal, 6/6/99, 5/7/99, 30/8/99.
- 96) De Voortrekker, 5/8/99.

"een appel aan de wapenen ~~da~~ meer van Chamberlains remedy in te slukken." ⁹⁷⁾ Die gespanne toestand het oral in die Republiek koorsagtige voorbereidings tot gevolg gehad en teen September 1899 was die Krugersdorpse burgers, danksy nougesette voorbereidings, gereed vir enige gebeurlikheid. ⁹⁸⁾

Naas die militêre voorbereidings, moes die regering ook maatreëls tref ter bewaring van die binnelandse rus en orde indien die burgers opgekommandeer sou word. ⁹⁹⁾ Daar was die probleem van binnelandse vyande van die staat wat veral onder die uitlandergeleedere te vinde was. Die regering moes maatreëls tref om te voorkom dat die vyand deur die stook van opstande gedurende die oorlog die Republiek intern tot ~~n~~ val kon bring. ¹⁰⁰⁾ Baie van die uitlanders was aan die handel en mynwese verbonde en die beleid van uitsetting moes so toegepas word dat hierdie bedrywe nie tot stilstand gedwing word nie. ¹⁰¹⁾ Op Krugersdorp, net soos in Johannesburg, was die probleem van die lojaliteit van die uitlanderbevolking ~~n~~ saak wat die dringende aandag van die regering geniet het. Die regering het dan ook op 22 September 1899 twee kommissies aangestel om voorstelle aan die Uitvoerende Raad voor te lê ten einde die beste metodes te beraam om die uitlanderaangeleenthede te hanteer en beskerming aan die myne te verleen. ¹⁰²⁾

Die kommissies moes spoedeisend optree, want druk is deur sommige bestuurders van die Krugersdorpse myne op die regering uitgeoefen om

97) Ibid., 16/8/99.

98) K.G. 332: Telegram Distrikslanddros - Kommandant-generaal, 27/9/99; Krugersdorp 85: Veldkornet - Spesiale kommandant, B.J. Viljoen, 6/6/99.

99) J.H. Breytenbach: a.w., pp. 128-129.

100) Ibid., p. 128.

101) RI3013/99: Staatsekretaris - Hoof van Mynwese, 22/9/99.

102) RI3348/99: Staatsekretaris - Onder-Staatsekretaris, 23/9/99; RI3013/99: Staatsekretaris - Hoof van Mynwese, 22/9/99.

maatreëls ter beskerming van die myne bekend te maak en indien h bevredigende oplossing nie bereik kon word nie sou die myne teen die einde van September 1899 gesluit word.¹⁰³⁾ Dit is betekenisvol dat in beide kommissies Krugersdorpse amptenare verteenwoordig was.¹⁰⁴⁾

Op die een kommissie wat oor die mynwese moes voorstelle indien, was die mynkommissaris een van die lede terwyl die spesiale landdros sitting op die ander kommissie gehad het.¹⁰⁵⁾ Die benoeming van die amptenare het aangetoon dat Krugersdorp, as deel van die Witwatersrandse kompleks, wel deeglik die aandag van die regering geniet het.

Op grond van die kommissierapporte, het die Uitvoerende Raad op 27 September 1899 h aantal besluite geneem waarvolgens die myne onder sekere voorwaardes werksaamhede kon voortsit, en mynwerkers in geval van oorlog in hulle werk kon bly indien hulle in besit van verblyf-permitte was.¹⁰⁶⁾ Alle Britse onderdane wat nie vooraf h permitte be-

kom het nie, sou by oorlogsverklaring die land moes verlaat.¹⁰⁷⁾ h Ander belangrike maatreël wat geneem is, is om h Kommissie van Rus en Orde vir die Witwatersrand tot stand te bring met die mag om spesiale polisie in te sweer om wet en orde te handhaaf en die myne te beskerm.¹⁰⁸⁾ Die besluite van die Uitvoerende Raad is deur h volksraadkommissie in h geheime gekombineerde sitting van die Eerste- en Tweede Volksrade bekragtig en die regering is met die uitvoering daarvan belas.¹⁰⁹⁾ Deur die optrede is gehoop om die probleme van die

103) RI3013/99: Mynkommissaris - Staatsekretaris, 18/9/99; Bestuurder "Randfontein Gold Mining Co.," - Mynkommissaris, 21/9/99.

104) Sien hieroor RI3013/99: Staatsekretaris - Hoof van Mynwese, 22/9/99; Rapport mynwese-kommissie, 25/9/99.

105) Ibid.

106) U.R., art. 866, 27/9/99, art. 1 en 2.

107) Ibid., art. 2.

108) Ibid., art. 4.

109) T.V.R., art. 1182, 18/9/99; J.H. Breytenbach: a.w., p. 129.

Witwatersrand te oorkom asook om die binnelandse administrasie te laat voortgaan.

Die regering het onmiddellik permitte-kommissies benoem om die aansoeke van Britse onderdane, wat tydens die oorlog in die land wou bly, te oorweeg.¹¹⁰⁾ Aan die anderkant het baie uitlanders vrywillig die land verlaat sodat die probleem van ongewenste homself grootliks opgelos het.¹¹¹⁾ Met die uitreiking van verblyfpermitte was dit die bedoeling om slegs uitlanders wat noodsaaklike dienste in banke, hospitale, winkels en die mynwese verrig het, toe te laat om in die land te bly. Hiervolgens is sowat 1.600 verblyfpermitte aan uitlanders op die Witwatersrand toegestaan, naamlik 102 aan werknemers van banke, 424 aan werknemers van sake-ondernemings en aan 800 aan mynwerkers.¹¹²⁾ Wat Krugersdorp betref, is aan agt bankamptenare en aan groter sake-ondernemings 'n beperkte getal verblyfpermitte uitgereik. Die beleid van 'n beperkte getal permitte is ook ten opsigte van die myne gevolg. Tot 18 Oktober is permitte aan werknemers van sowat 13 werkende myne op die Krugersdorpse goudvelde toegestaan, terwyl aan 'n groot myn soos die Champ d'Or slegs permitte aan 45 werknemers uitgereik was.¹¹³⁾ Uit hierdie syfers is dit moeilik om te be-

-
- 110) U.R., art. 923, 6/10/99. Die kommissie vir die Witwatersrandse delwerye het bestaan uit die kommissaris van polisie, die myn-kommissaris van Boksburg, Krugersdorp en Johannesburg asook die staatsmyningenieur.
- 111) Sien hieroor onder meer RI3013/99: Rapport permitte-kommissie - Staatsekretaris, 19/10/99; L.S. Amery: *The Times History of the War in South Africa I*, p. 366; J.C. Roos: *Johannesburg en die Tweede Vryheidsoorlog Oktober 1899 - Mei 1900* (Ongepubliseerde D. Litt., U.K.O.V.S., 1949), p. 1 e.v.
- 112) RI3013/99: Rapport permitte-kommissie - Staatsekretaris, 19/10/99. Die getal permitte is uitgereik vanaf 6 Oktober 1899.
- 113) Ibid.

paal hoeveel uitlanders op Krugersdorp verblyfpermitte ontvang het, maar die gevolgtrekking kan gemaak word dat h groot getal uitlanders verkies het om die dorp te verlaat om in veiliger oorde h heenkome te vind.¹¹⁴⁾

Die vraagstuk van uitlanderaangeleenthede is verder^{ge} hanteer deur gedwonge deportasie. Dit was ook die taak van die Kommissie van Rus en Orde om, sodra die oorlog uitbreek, alle Britse onderdane wat nie vooraf h verblyfpermit bekom het nie, uit die land te sit.¹¹⁵⁾ Op Krugersdorp het die probleem van vyandiggesindes homself grootliks self opgelos, want die oorlogspanning het tot h groot uittoeg gelei waardeur die myne en ondernemings byna totaal ontwrig is. Teen die einde van September het die bestuurder van "The Robinson Randfontein Gold Mining Co.", berig dat werksaamhede op sy myn tot stilstand gekom het, want "I am fast losing all my men - to argue with them is now fruitless and they are leaving in bunches of 20 on every train."¹¹⁶⁾

Die vrywillige uittoeg het die taak van ordehandhawing op die dorp vergemaklik. Teen die einde van September 1899 toe die kommando's opgeroep is, was daar byna geen vyandige elemente meer oor nie. "De Volkstem" het die toestand aan die vooraand van die oorlog as volkome rustig beskryf, want "de Engelschen hebben bijna allen het dorp verlaten, slechts enkelen die het reispeld niet kunnen betalen zijn hier nog achter gebleven."¹¹⁷⁾ Die koerant het ook gerusstellend opgemerk dat voldoende maatreëls getref is om die dorp te beskerm sodat die agterblywende families van burgers volkome veilig kon wees indien vyandelikhede sou

114) Die meeste uitlanders het vrywillig die Witwatersrand wat Krugersdorp insluit, verlaat. J.C. Roos: a.w., p. 2 meen dat sowat 90.000 blankes die Witwatersrand tussen Junie en Oktober verlaat het.

115) U.R., art. 866, 27/9/99; Staatscourant, 30/4/1900.

116) RI3013/99: Bestuurder "The Robinson Randfontein Gold Mining Co." - Mynkommissaris, 21/9/99.

117) De Volkstem, 29/9/99.

uitbreek.¹¹⁸⁾ Van 'n uitlandergevaar was daar aan die vooraand van die oorlog geen sprake meer nie. Selfs diégene wat nie die nodige reisgeld gehad het nie, sou deur die regering gehelp word om die dorp te verlaat.¹¹⁹⁾ Die klein groepie wat oorgebly het, was "stil en rustig" en het geen vyandige gesindheid geopenbaar nie.

Behalwe vir die uitsetting van ongewenstes, was die mees spoedeisende taak van die Kommissie van Rus en Orde die oprigting van spesiale polisiemagte vir die bewaring van die binnelandse rus en orde tydens die afwesigheid van die kommando's.¹²⁰⁾ Die Witwatersrandse Kommissie van Rus en Orde het onder sy jurisdiksie 'n sub-kommissie vir Krugersdorp aangestel wat wet en orde op Krugersdorp en ander Wesrandse dorpe moes handhaaf.¹²¹⁾ Op 7 Oktober 1899 het die kommissie, bestaande uit mnr. T. Robinson, G. Steyn, W. du Plessis, P.J. van der Merwe, P. Spohr, J.A. Griessel en W. van Niekerk, begin funksioneer.¹²²⁾

Die Kommissie het dadelik begin om 'n mag van spesiale polisie op te bou en op die dag van totstandkoming is 30 manskappe as berede en 149 as voetpolisie ingesweer.¹²³⁾ Die getal is steeds vermeerder, want by verskillende geleenthede daarna is persone ingesweer om by die spesiale polisie diens te doen. Binne enkele weke is op die wyse 'n sterk mag vir die dorp en omgewing opgebou.¹²⁴⁾ Die spesiale polisie het in twee afdelings weg van mekaar bestaan.¹²⁵⁾ Een afdeling moes die Wesrandse dorpe beskerm terwyl die ander afdeling

118) Ibid.

119) U.R., art. 866, 27/9/99.

120) U.R., art. 866, 27/9/99.

121) Krugersdorp 85: Veldkornet wyk nr. 1 - Luitenant van berede polisie, Krugersdorp, 7/10/99.

122) Ibid.

123) Rapport sub-kommissie afdeling Rus en Orde Krugersdorp - Sentrale Komitee afdeling Rus en Orde Johannesburg, 7/10/99.

124) Ibid., Veldkornet - Luitenant berede polisie Krugersdorp, 7/10/99; Veldkornet - Sekretaris sub-kommissie Krugersdorp, 8/10/99; D.C. de Waal - Luitenant berede polisie Krugersdorp, 10/10/99.

125) G.N. van den Bergh: a.w., pp. 863-883.

die omliggende myne as arbeidsveld gehad het.¹²⁶⁾ Op Krugersdorp het die spesiale dorpspolisie die dorp dag en nag bewaak asook diens by die magasyn gedoen.¹²⁷⁾ Die strate is gepatrolleer en sowat 12 is gebruik om verskillende dele van die dorp snags te bewaak.¹²⁸⁾ In sy taak van beskerming is die spesiale polisie bygestaan deur 'n waaksaamheidskomitee bestaande uit 'n aantal amptenare en inwoners.¹²⁹⁾

'n Ander probleem wat aan die vooraand van die oorlog die regering se aandag geniet het, was die groot getal Bantoes wat weens die ekonomiese ineenstorting werkloos geraak het en onrus gesaai het.¹³⁰⁾ Op die omliggende Krugersdorpse myne het die probleem orals kop uitgesteek en al oplossing was om die ontwortelde Bantoes na hulle krale terug te stuur. Die Sub-kommissie van Rus en Orde vir Krugersdorp het dadelik begin om die Bantoes uit die mynkampongs te laat verwyder¹³¹⁾ en op 6 Oktober is sowat 5.400 mynarbeiders na die markplein gebring om hulle passe te ontvang om vandaar onder geleide teruggestuur te word.¹³²⁾ Die verwydering van groot getalle vreemde Bantoes, was 'n stap in die regte rigting. Dit sou 'n heilsame uitwerking hê op die voorkoming van misdaad gedurende die oorlog.

Met oproerige uitlanders buite die grense en die verwydering van groot getalle mynarbeiders, was daar nie verdere gevaar vir die interne veiligheid van die dorp nie. Die Bantoes wat onderdane van die Republiek

126) Krugersdorp 85: Sekretaris sub-kommissie Randfontein - Veldkornet Krugersdorp, 20/10/99; Standard and Diggers' News, 19/12/99.

127) Krugersdorp 85: Sekretaris sub-kommissie Krugersdorp - Veldkornet, 20/10/99.

128) Ibid., Standard and Diggers' News, 11/12/99.

129) J.M.H. van Aardt: a.w., p. 17.

130) Standard and Diggers' News, 2/10/99; G.N. van den Bergh: a.w., p. 880.

131) Krugersdorp 85: Sekretaris sub-kommissie - Veldkornet, 7/10/99; Rapport sub-kommissie - Sentrale komitee, 8/10/99.

132) Ibid.

was, was oor die algemeen vreedsaam¹³³⁾ en wat Krugersdorp betref, is streng kontrole oor die bewegings van die Bantoes in die distrik gehou.¹³⁴⁾ Die veldkornette het hulle taak nougeset uitgevoer en insidente wat onrus kon aanwakker is hierdeur uitgeskakel.¹³⁵⁾

Die handhawing van wet en orde aan die vooraand van die oorlog in Krugersdorp, was uiters geslaagd.¹³⁶⁾ Geen melding is gemaak van oproerigheid nie en oor die algemeen het die beskermingsmaatreëls die gewenste uitwerking gehad.

Afgesien van die beveiligingsmaatreëls, is masjinerie ook in werking gestel om na sorgbehoewende gesinne van diegene wat op kommando sou moes gaan, om te sien.¹³⁶⁾ Vir die dorp is 'n lewensmiddele-komitee, onder voorsitterskap van landdros Human, in die lewe geroep.¹³⁷⁾ Die komitee, bekend as die Krugersdorpse Ondersteuningskomitee,¹³⁸⁾ sou gedurende die oorlog voor vele uitdagings te staan kom om genoegsame voedsel aan behoeftiges te kon voorsien.¹³⁹⁾ Om die nodige kommissariaat aan die kommando te voorsien, is 'n sub-kommissie vir kommissariaatvoorsiening op die dorp gestig. Die kommissie sou verder verantwoordelik wees vir die uitreiking van lewensbehoefte aan die lewensmid-

133) J.H. Breytenbach: a.w., p. 131.

134) Krugersdorp 3: Distrikslanddros - Veldkornet J.C. van Wijk, 27/9/99.

135) Ibid.

136) Krugersdorp 66: Register van ontvangte voorrade, 1899-1900;
Krugersdorp 98: Notule kommissie van rus en orde, 25/10/99.

137) The Krugersdorp Standard, 9/9/99; Krugersdorp 3: Distrikslanddros - Voorsitter proviandkommissie, 10/4/1900.

138) Krugersdorp 3: Distrikslanddros - Sekretaris sub-kommissie, 26/4/1900; Distrikslanddros - Hoofkomitee van kommissariaatvoorsiening, 17/5/1900; Krugersdorp 85: Veldkornet - Staatsektaris, 15/2/1900.

139) Krugersdorp 66: Register van ontvangte voorrade 1899-1900;
Krugersdorp 98: Notuleboeke sub-komitee van kommissariaatvoorsiening, Oktober-Desember 1899; Krugersdorp 3: Distrikslanddros - Sekretaris sub-komitee, 26/4/1900.

dele-komitee.¹⁴⁰⁾

4.6 Mobilisasie

Die afhandeling van oorlogsvoorbereidings het 'n neerdrukkende uitwerking op die dorp gehad. 'n Gesindheid van kortgebondenheid was oral aanwesig, soos blyk uit die telegram van D.J. Theron en sy volgelinge aan die regering waarin gedreig is om selfs nie te gaan veg nie as verdere toegewings gemaak sou word.¹⁴¹⁾ Die telegram het 'n krielwelligheid onder die burgers veroorsaak en een vooraanstaande burger het die inisiatief geneem om die regering te verseker van die lojaliteit van die dorp.¹⁴²⁾

Die Britse troepeversterkings op die Natalse grens het die Republiek tot mobilisasie gedwing.¹⁴³⁾ In Krugersdorp moes veldkornet Fourie, van wyk nr. 1, bontstaan om al die burgers se navrae oor die beskikbaarheid van Mausergewere te beantwoord.¹⁴⁴⁾ Teen die einde van September 1899 was al die burgers, behalwe vir 'n paar uitsonderlike gevalle, voorsien van die nodige krygsbehoefte¹⁴⁵⁾ en op 27 September 1899 het veldkornet Fourie laat weet dat die burgers van wyk nr. 1 gereed is om na die front te vertrek.¹⁴⁶⁾ Op 29 September was die burgers van die ander twee wyke gereed om te vertrek.¹⁴⁷⁾ Uit al die wyke was daar nagenoeg 900 burgers beskikbaar, waarvan 860 uiteindelik op 11 Oktober 1899 aan die Natalse front aanwesig was.¹⁴⁸⁾ Dit was die hoogste per-

141) De Voortrekker, 30/8/99. Die ontevredenheid was oor voorgenome toegewings aan die dinamietkonsessie.

142) Ibid.

143) G.D. Scholtz: Corsake II, 272 e.v.

144) Krugersdorp 84: Veldkornet Fourie - Spesiale Landdros, 6/9/99; Krugersdorp 85: Veldkornet Fourie - Kommandant-generaal, 14/8/99.

145) K.G. 332: Telegram veldkornet Fourie - Spesiale Landdros, 4/10/99.

146) Ibid., Telegram distrikslanddros - Kommandant-generaal, 27/9/99.

147) Ibid., 28/9/99.

148) Krugersdorp 8: Spesiale Landdros - Kommandant-generaal, 5/9/99; J.H. Breytenbach: a.w., pp. 160-161.

sentasie aanwesigheid van al die kommando's ten aanvang van die krygsverrigtinge.

Groot bedrywigheid het as gevolg van die opkommandering geheers. Op Krugersdorp het die burgers onder groot opgewondenheid by die stasie aangemeld,¹⁴⁹⁾ waarvandaan die eerstes op 28 September vertrek het en die volgende dag gevolg is deur burgers wat besig was om vanaf die plase na die stasie op te ruk.¹⁵⁰⁾

Die klerk in die mynkommissariskantoor, Jan Kemp, het, toe die eerste burgers vertrek het, aansoek gedoen om hulle na die front te vergesel.¹⁵¹⁾ Sy aansoek is geweier waarop hy sondermeer sy sleutels ingehandig het en na die front by Sandspruit vertrek het. By sy aankoms is hy met ontslag gedreig, maar deur die bemiddeling van generaal Joubert het hy verlof ontvang om aan die front te bly. Kemp het later 'n belangrike rol in die oorlog gespeel en is verkies tot kommandant van die Krugersdorpse kommando.¹⁵²⁾ Verdere bevordering het gevolg en teen die einde van die oorlog is hy aangestel as veggeneraal oor Krugersdorp, Rustenburg en Pretoria.¹⁵³⁾

4.7 Toestande tydens die oorlog

Die argivale inligting oor bogenoemde aspek is uiters skaars en handel hoofsaaklik oor die krygsverrigtinge. Daarom is dit moeilik om 'n beeld oor die toestande in die dorp tydens die oorlog te vorm.

149) De Volkstem, 29/9/99.

150) K.G. 332: Telegram Kommandant Krugersdorp - Kommandant-generaal, 29/9/99.

151) J.C.G. Kemp: Vir vryheid en vir reg, p. 165.

152) J.M.H. van Aardt: a.w., p. 120.

153) Ibid., p. 134.

Nadat die burgers opgekommandeer is, het diegene wat agtergebly het in spanning gewag op die berig dat die oorlog uitgebreek het. Op 11 Oktober het die tydsbepaling van die ultimatum verstryk en h staat van oorlog het gevolg,¹⁵⁴⁾ wat noodwendig die lewe in die dorp ingrypend verander het. Die verskillende oorlogsmaatreëls is in werking gestel en h oorlogsatmosfeer het alle lewensfasette in die dorp oorheers.

h Saak wat ten aanvang van die oorlog steeds die onverdeelde aandag van die veldkornette geniet het, was die krygswaardigheid van enkele burgers wat nie aanvanklik na die front vertrek het nie.¹⁵⁵⁾ Enkeles was ook ontevrede met hulle Martini Henri-gewere en die vraag na Mausergewere het stees hooggebly.¹⁵⁶⁾ h Ander aspek wat groot organisasie vereis het, was die versending van krygsbehoefte na die front. Weens die risiko hieraan verbonde, het veldkornet Fourie aansoek gedoen om die spoorwegbeamptes te bewapen.¹⁵⁷⁾ Die plan was om hulle met Martini Henri's uit te rus sodat die stasiegebou ook bewaak kon word.¹⁵⁸⁾ h Ander bydraende faktor tot die bewapening van die amptenare, was die gerugte oor h moontlike aanval op die Krugersdorp-Johannesburg spoorwegverbinding.

Die beveiliging van die dorp het vanaf die uitbreek van die oorlog hoë prioriteit geniet. Naas die spoedeisende taak van die inrigting van spesiale polisiemagte om beskermingsfunksies uit te voer, het landdros Hugo op 13 Oktober aanbeveel dat 60 burgers nie na die oorlogsfront gestuur moes word nie, om die dorp en myne te beskerm tot tyd en wyl die die spesiale

154) G.D. Scholtz: Oorsake II, p. 292.

155) K.G. 332: Telegram Veldkornet Krugersdorp - Kommandant-generaal, 4/10/99, 10/10/99, 11/10/99. h Aantal ongewapende burgers het aanvanklik by die spesiale polisie diens gedoen - (K.G. 332: Telegram distrikslanddros - Kommandant-generaal, 9/10/99.

156) Ibid., Telegram Veldkornet Krugersdorp - Kommandant-generaal, 11/10/99.

157) Ibid., 14/10/99.

158) Ibid.

polisiemagte ten volle georganiseer was.¹⁵⁹⁾ Die mag was aanvanklik weens die gebrek aan die nodige uniforms, wapentuig, vervoer en lewensmiddele nie heeltemal doeltreffend om die beveiligingsaspek ten volle oor te neem nie.¹⁶⁰⁾ Juis as gevolg hiervan moes die spesiale polisie sy eerste uitdaging, naamlik, om die myne van arbeiders te ontruim met karige uitrusting onderneem.¹⁶¹⁾

Nieteenstaande gebrekkige kommissariaatvoorsiening, het die spesiale polisiemagte 'n groot rol gedurende die oorlog gespeel om die dorp te beveilig. Met die grootste getal Bantoes uit die mynkampong verwyder, kon die enkelinge wat agtergebly het deeglik onder beheer gehou word. Daar is veral streng gelet op onwettige drankverkope¹⁶²⁾ en behalwe vir kleiner misdade was die toestand op die myne volkome rustig. Ook in die dorp was dit aan die misdaadfront gedurende die oorlog besonder stil - danksy die werk van die spesiale dorpspolisie wat na aanvanklike ongeorganiseerdheid heeltemal doeltreffend kon optree. Straatpatrollering het die gewenste uitwerking gehad, want "crime of a serious nature was practically unknown and peace and tranquility reigns supreme."¹⁶³⁾

Gerusstellend vir die regering was die feit dat, danksy die regeringsmaatreëls, geen vyandige uitlanderelemente op die dorp aanwesig was nie.

Teen Mei 1900 was daar slegs 22 Britse onderdane as permithouers op die dorp en distrik nog teenwoordig¹⁶⁴⁾ en die landdroos het kragtens verdere regeringsuitsettingsmaatreëls¹⁶⁵⁾ aanbeveel dat die groepe nie uitgesit

160) Krugersdorp 85: Sub-kommissie - Sentrale komitee Johannesburg, 8/10/99.

161) Ibid.

162) The Standard Diggers' News, 22/2/1900. Sien ook G.N. van den Bergh: a.w., pp. 879-883 oor die werk van die spesiale mynpolisie.

163) The Standard and Diggers' News, 22/2/1900.

164) RI3013/99: Distrikslanddroos - Staatsekretaris, 12/5/1900.

165) U.R., art. 72, 1/5/1900. Volgens die besluit moes alle Britse onderdane in Pretoria en die Witwatersrand binne 36 uur na datum van proklamasie die land verlaat, behalwe diegene wat deur aanbevelings van die kommissies toestemming gehad het om in die land te bly.

hoef te word nie.¹⁶⁶⁾ Die landdros het sy aanbeveling gemotiveer deur daarop te wys dat hulle noodsaaklike dienste verrig het en die agterblywende families tot groot hulp gewees het. Daar was selfs onder hulle geledere diégene wat vertrekpermitte besit het, maar wat hulle gewig intussen by die kommando's ingegooi het.¹⁶⁷⁾

Aan die anderkant het die verlating van baie uitlanders bygedra tot 'n ekonomiese insinking. Baie winkels is gesluit,¹⁶⁸⁾ kantienes en hotelle het opgehou om sake te doen terwyl baie myne hulle werksaamhede gestaak het. 'n Paar myne het met beperkte werksaamhede voortgegaan, maar soos die oorlog verloop het, is bedrywigheide al hoe meer ontwrig. Die gevolg was dat die meeste myne teen Mei 1900 tot stilstand gekom het, wat 'n verdere ekonomiese ineenstorting teweeggebring het.¹⁶⁹⁾ Hiertoe het die regeringsbeleid om die getal Bantoearbeiders te verminder, grootliks bygedra. In Februarie 1900 het die French Rand Maatskappy slegs 65 arbeiders in diens gehad waarvan die veldkornet van die delwerpe 45 opgekommandeer het vir regeringsdiens.¹⁷⁰⁾ By die "Champ d' Or" was teen dieselfde tyd slegs 38 nog in diens waarvan 18 vir regeringsdiens aangevra is.¹⁷¹⁾ Die myne se werksaamhede is verder ontwrig deur dat die veldkornet van die delwerpe by verskillende geleenthede goedere, benodig vir krygsverrigtinge, van die myne opgekommandeer het.¹⁷²⁾ Die praktyk het nie altyd die goedkeuring van die mynmaatskappye weggedra nie en dit is later gestaak.¹⁷³⁾

166) RI3013/99: Rapport Uitsettingskommissie Krugersdorp volgens C.B., 3/5/1900 - Staatsekretaris, 12/5/1900.

167) Ibid.

168) Krugersdorp 98: Notule sub-kommissie van Kommissariaatvoorsiening, 25/10/99, 10/11/99, 23/11/99.

169) Krugersdorp 8: Spesiale Landdros - Staatsekretaris, 6/5/1900; Krugersdorp 85: Veldkornet - Bestuurders van myne, 2/2/1900.

170) Krugersdorp 85: Veldkornet - Bestuurder French Rand Maatskappy, 2/2/1900.

171) Ibid., Veldkornet - Bestuurder Champ d' Or, 2/2/1900.

172) Ibid., Veldkornet - magtiging J. de Beer, 8/12/99. Hiervolgens is steenkool van 'n bepaalde myn opgekommandeer; Veldkornet - Spesiale Kommandant, Johannesburg, 1/11/99.

173) Ibid., Veldkornet - Besture French Rand en Champ d' Or, 28/10/99.

Opkommandering is verder toegepas op winkels van weggevlugte uitlanders.
174)

Die Sub-Kommissie van Rus en Orde het in dié verband h lys opgestel van sodanige winkels asook van die goedere wat daar beskikbaar was.
175)

Nieteenstaande die sluiting van baie ondernemings het h aantal groteres soos Hompes en Seehoff, Harvey Greenacre en McCloskie en Te Water diens van onskatbare waarde aan die gemeenskap verrig.
176)

Die firmas het nie net lewensbehoefte aan die agterblywende families verskaf nie, maar het op verskillende geleenthede gedurende die oorlog kommissariaat aan die burgers aan verskillende fronte verskaf. Aan die Natalse front was daar aan die begin van die oorlog h tekort aan reënjasse wat deur Harvey Greenacre voorsien is.
177)

By h ander geleentheid het die landdros proviand vir die Krugersdorpse kommando op die dorp aangekoop.
178)

Die rol van die paar groot ondernemings as kommissariaatverskaffers het die waarde van Krugersdorp as handelsentrum selfs gedurende die oorlog beklemtoon.

Die oorlog het ook vir Krugersdorp en distrik groot ellende meegebring.

Talle families het broodgebrek gely. Daar was h groot skaarste aan lewensmiddele terwyl h groot aantal armes deur die sub-komitee versorg moes word.
179)

So erg was die druk op die sub-komitee dat alle besighede versoek was om van tyd tot tyd opgawes van beskikbare lewensmiddele in te dien.
180)

174) Ibid., Veldkornet - Dr. F. Krause, Johannesburg, 18/11/99.

175) Krugersdorp 98: Sub-kommissie notuleboek, Okt.-Des. 1899.

176) Ibid., The Standard and Diggers' News, 27/10/99.

177) Ibid.

178) Krugersdorp 3: Veldkornet Fourie - Distrikslanddros, 11/4/1900. Die firma McCloskie en Te Water het lewensmiddele ter waarde van £1.145-25 voorsien.

179) Krugersdorp 8: Spesiale Landdros - Staatsekretaris, 6/2/1900; Krugersdorp 3: Distrikslanddros - Assistent-veldkornet T.A. Potgieter, 6/4/1900; Distrikslanddros - Sekretaris sub-kommissie, 20/4/1900; Krugersdorp 98: Sub-kommissie notuleboek, Okt.-Des. 1899.

180) Krugersdorp 98: Sub-kommissie notuleboek, Okt.-Des. 1899.

Mieliemeel was veral baie skaars en die sub-komitee moes selfs so ver as Rustenburg navraag doen oor die beskikbaarheid daarvan.¹⁸¹⁾ Teen Mei 1900 was die voedsel onverkrygbaar en die landdros moes by die Hoof-komitee van Kommissariaatvoorsiening in Pretoria om voorsiening aanklop.¹⁸²⁾ Melk was 'n ander lewensmiddel of handelsartikel waaraan 'n groot skaarste was.¹⁸³⁾ Veral vroue met klein kindertjies moes groot ontberinge verduur en die dorpsveldkornette het 'n aantal koeie aangekoop wat aan arm families uitgedeel is.¹⁸⁴⁾ Aan die behoeftiges is weekliks voedsel uitgedeel en vir Mei 1900 is sowat 250 sakke boermeel, 50 sakke mieliemeel en 30 sakke rys op dié wyse beskikbaar gestel.¹⁸⁵⁾ By 'n ander geleentheid is klere en voedsel ter waarde van £300 van die firma Hompes en Seehoff aangekoop vir uitreiking aan behoeftiges.¹⁸⁶⁾

Afgesien van die hulp wat deur die voedingskomitee verskaf is, het die dorpsinwoners spontaan ook hulp gegee. Artikels is aan die voedingskomitee vir uitreiking geskenk terwyl die dorp se ondersteuningsfonds heelhartige steun geniet het. 'n Insamelingsveldtog is gehou en by geleentheid is £180 ingesamel vir die aankoop van lewensmiddele.¹⁸⁷⁾ Die meeste gesinne wat broodgebrek gely het, was op die Krugersdorpse goudvelde woonagtig.¹⁸⁸⁾ Hulle was mense wat hulle brood in die myne en besighede verdien het, maar omdat die bedrywe grootliks tot stilstand gekom het, is diegene wat van die hand na die mond gelewe het, die swaarste getref.

'n Ander noodlenigingsprogram wat van stapel gestuur is, was die voorsiening van mediese hulp aan die groot getal siekes onder die minderbevoorregtes. Die Medisyne-kommissie wat vir dié doel in die lewe geroep is,

181) Ibid., Notule sub-kommissie, 10/11/99.

182) Krugersdorp 3: Distrikslanddros - Hoofkomitee van Kommissariaatvoorsiening, 22/5/1900.

183) Krugersdorp 85: Veldkornet - Staatsekretaris, 15/2/1900.

184) Ibid.

185) Krugersdorp 3: Distrikslanddros - Sekretaris sub-kommissie, 26/4/1900.

186) Krugersdorp 98: Notule sub-kommissie, 4/12/99, 11/12/99.

187) The Standard and Diggers' News, 11/12/99.

188) Krugersdorp 8: Spesiale landdros - Staatsekretaris, 6/2/1900.

het met behulp van 'n plaaslike geneesheer mediese hulp, wanneer daar by die landdros aansoek gedoen is, aan siekes in die dorp en distrik verleen.¹⁸⁹⁾ Die geneeskundige versorging van krygsgewondes en siekes het ook daadwerklike aandag geniet. Nog voordat die oorlog uitbreek het, het 'n beweging onder leiding van dr. E.W.N. van der Borne ontstaan om 'n afdeling van die Rooikruis te stig.¹⁹⁰⁾ Op 16 September 1899 is 'n komitee saamgestel en op dieselfde dag is 'n afdeling op die dorp gestig.¹⁹¹⁾ Op 26 September het die hoofbestuur van "Het Transvaalsche Roode Kruis" die Krugersdorpse afdeling erken.¹⁹²⁾

Die afdeling het hom dadelik beywer vir die inrigting van 'n hospitaal. Op 7 Oktober het die hoofbestuur toestemming verleen¹⁹³⁾ en 'n tydelike hospitaal is in die Varleyslosieshuis ingerig.¹⁹⁴⁾ Twee plaaslike geneeshere het begin om noodhulpklasse aan die dorpsinwoners aan te bied¹⁹⁵⁾ en 'n insamelingsveldtog is geloods wat groot steun ontvang het. Die aptekersfirma Thompson het 'n groot hoeveelheid mediese voorrade geskenk terwyl beddens, matrasse en eetware deur verskillende firmas voorsien is.¹⁹⁶⁾ Die dorp se hotelle is ook beskikbaar gestel om in tyd van nood as 'n hospitaal ingerig te word.

Die Krugersdorpse afdeling het gedurende die oorlog nie veldwerk gedoen nie, maar deur hospitaalversorging is 'n groot bydrae gelewer tot die ge-

189) Krugersdorp 3: Distriklanddros - D. Frost, 17/4/1900.

190) Rooikruis 5: Dr. E.W.N. van der Borne - Sekretaris "Het Transvaalsche Roode Kruis," 18/8/99.

191) Ibid., Sekretaris Krugersdorpse afdeling - Sekretaris "Het Transvaalsche Roode Kruis," 16/9/99.

192) Ibid., Hoofbestuur "Het Transvaalsche Roode Kruis" - Sekretaris Krugersdorpse afdeling, 26/9/99.

193) Ibid., Dr. J.G. Krezenbroek - P.J. Kloppers, 7/10/99.

194) The Standard and Diggers' News, 4/12/99. Die hospitaal is op 13 Oktober 1899 geopen.

195) Rooikruis 5: Sekretaris Krugersdorpse afdeling - Sekretaris "Het Transvaalsche Roode Kruis," 16/9/99.

196) Ibid., 7/10/99.

neeskundige versorging van die Republikeinse krygsmag. Dat die plaaslike afdeling in 'n groot behoefte voorsien het, blyk, onder andere, daaruit dat 'n aantal dames hulle hulp as vrywillige verpleegsters aangebied het. So groot was die belangstelling dat 'n lys van plaasvervangerverpleegsters opgestel kon word.¹⁹⁷⁾ Die spontane steun van die dorpsinwoners het dit ook moontlik gemaak om 'n vrywillige ambulansdiens in te stel om gewondes vanaf die stasie na die dorp te vervoer.¹⁹⁸⁾ Daar kon selfs voorsiening gemaak word om vrywillige personeel dag en nag by die stasie aan diens te plaas om gewonde-aankomelinge te ontvang.¹⁹⁹⁾

Die Rooikruishospitaal was gedurende die oorlog die middelpunt van belangstelling. Sommige inwoners het daagliks na die welstand van die pasiënte verneem en die sekretaris van die Rooikruiskomitee het periodiek die name van gevalle wat opgeneem is, bekend gemaak.²⁰⁰⁾ Goeie verpleging is verskaf²⁰¹⁾ en die dames van die gemeenskap het deur besoeke baie gedoen om pasiënte se leed te versag. Deur die spontane samewerking tussen gemeenskap en hospitaal is daar toegesien dat gewondes en siekes alle moontlike sorg sorg geniet het en saam met ander Rooikruisafdelings het Krugersdorp 'n bydrae gelewer om die leed van krygsgewondes te versorg.

Die agtergeblewenes se harte het nie net uitgegaan tot siekes en gewondes nie, maar hulle sou verder saam met hulle dierbares die stryd in die gees deurmaak. Kersfees 1899 het nie verbygegaan sonder om aan diegene te dink wat op kommando is nie. 'n Komitee is saamgestel om Kersfeesgeskenke bymekaar te maak wat aan die Krugersdorpse kommando gestuur

197) Ibid., 13/10/99.

198) Ibid., Telegram Sekretaris Krugersdorpse afdeling - Sekretaris, "Het Transvaalsche Roode Kruis." 16/9/99.

199) Ibid., 13/10/99.

200) Standard and Diggers' News, 4/12/99, 16/12/99.

201) Ibid.,

is en wat met groot waardering ontvang is.²⁰²⁾ Kommandant Jan Kemp het namens die kommando in 'n skrywe hom soos volg oor die lofwaardige poging uitgelaat: "A few days before Christmas we were notified that the ladies of Krugersdorp were preparing a hamper for us. Guessing ran rife as to what would be included. When the hamper arrived, loaded in four wagons great excitement prevailed and in conclusion I have to thank all the ladies who so kindly prepared our Christmas feast, and on behalf of the Krugersdorp burghers, to wish them the compliments of the season."²⁰³⁾

Die aankoms en vertrek van burgers na en vanaf die front, was vir die dorp altyd 'n groot geleentheid. 'n Groot skare vroue het hulle dierbares ingewag terwyl die vertrek van burgers dikwels ontroerde afskeidstonele tot gevolg gehad het.²⁰⁴⁾ Die dames van die gemeenskap het gewoonlik aan die vertrekkendes 'n koppie warm koffie verskaf en 'n gulhartige ontvangs waar lekkernye verskaf is, het vername Krugersdorpers dikwels te beurt geval.²⁰⁶⁾ Sulke meelewing en spontaneïteit was alleen moontlik deurdat die gemeenskap verenig was in hulle strewe om hulle dankbaarheid en waardering te betoon vir die opofferinge van diégene wat die land verdedig het.

4.8 Inname van Krugersdorp

Gedurende die eerste aantal maande na Oktober 1899, het die inwoners wel die oorlog met al sy ontberinge deurleef, maar die stryd is op fronte ver verwyderd gevoer en die vyand was geen direkte bedreiging vir die dorp nie. Aanvanklik was dit daar besonder stil, die strate was verlate²⁰⁷⁾ en "it was occasionally difficult to realise that a fiercely conducted

202) Ibid., 4/12/99.

203) Ibid., 18/1/1900.

204) Ibid., 11/12/99.

205) Ibid.

206) Ibid., 4/12/99.

207) Ibid., 11/12/99.

strife between two equally resolute opponents was still raging in die land.²⁰⁸⁾ Die oënskynlike rustigheid in die dorp is spoedig versteur deur die opmars van Britse magte uit die suide gedurende Mei 1900,²⁰⁹⁾ wat onder die inwoners paniek gesaai het. Die dorp het al hoe meer onder 'n oorlogsbedreiging gekom en die burgerlike administrasie het duidelike tekens van ineenstorting getoon.

Vanaf April 1900 is die meeste sleutelamptenare opgekommandeer, die geledere van die spesiale polisie was uitgedun²¹⁰⁾ en die kriminele hof het teen 'n slakkegang fungeer.²¹¹⁾ Die siviele hof was gesluit²¹²⁾ asook die hof van die spesiale regterlike kommissaris. Die distrikslanddros was die enigste amptenaar wat kriminele sake in beide dorp en distrik moes behartig en, belas met ander verpligtinge wat deur die oorlog meegebring is, het die regspraak teen April 1900 feitlik tot stilstand gekom.²¹³⁾ Die klein groepie polisie en amptenare was buitendien sonder salaris en uiters behoeftig en die landdros het teen die einde van Mei 1900 kennis gegee dat die staatsadministrasie nie meer in stand gehou kon word nie.²¹⁴⁾ Bowendien was die vyand nie meer ver nie en dit was duidelik dat Krugersdorp sonder enige teenstand ingeneem sou word.

-
- 208) W.R. MacNab, J.W. Smith: Guide to Krugersdorp and the West Rand, p. 21.
- 209) Sien hieroor onder meer J.C. Kemp: a.w., p. 238 e.v., L.S. Amery: The Times History iv, pp. 152 e.v.; M.C. Borer: The Boer War, October 10, 1899 - May 31, 1902, p. 60; J.H. Breytenbach: Geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog 1899-1902 II, pp. 334-345.
- 210) Krugersdorp 3: Distrikslanddros - Tesourier-generaal, 28/5/1900; Distrikslanddros - Kommissaris van polisie, 28/5/1900.
- 211) Ibid., Distrikslanddros - Kommissaris van polisie, 10/4/1900.
- 212) Ibid.,
- 213) Ibid.
- 214) Ibid., 28/5/1900.

Die benoëming van Lord Roberts as opperbevelhebber na die Britse aanvanklike neerlae by Magersfontein, Colenso en Stormberg, het 'n nuwe teenoffensief teen die Boeremagte ingelui.²¹⁵⁾ Na generaal Cronje se oorgawe by Paardeberg in Februarie 1900, het Roberts met sy oomars vanuit die suide begin waarmee hy die een sukses na die ander behaal het.²¹⁶⁾ Op 24 Mei 1900 is die Vaalrivier oorgesteek²¹⁷⁾ terwyl alle teenstand feitlik verkrummel het. Digby van Wyksrust naby Johannesburg was daar 'n botsing met generaal French maar generaal Kemp moes na Roodepoort terugval.²¹⁸⁾ Vir die inwoners van Krugersdorp was dit 'n spanningsvolle tyd en veldkornet Fourie het die inwoners gewaarsku dat die vyand in aantog was en dat alle beskikbare manne so spoedig moontlik moes aanmeld.²¹⁹⁾

Die landdros was in 'n moeilike posisie, want daar was geen hulp om die dorp te beskerm nie; trouens dit was vir hom duidelik dat die Britse oomars nie gestuit kon word nie, en hy het teen Mei 1900 besef dat dit in die beste belang van die dorp en die inwoners sou wees as die dorp sonder enige weerstand kapituleer.²²⁰⁾ In 'n dringende boodskap aan waarnemende kommandant F.G. Wolmarans van Krugersdorp het hy hom versoek om sy laer te verplaas omdat die teenwoordigheid van 'n laer d'g-by die dorp die bombardement van die dorp tot gevolg kon hê.²²¹⁾ Hieraan is blykbaar gehoor gegee waardeur die weg gebaan is vir die vyand om die dorp in Junie 1900 sonder enige teenstand te verower.

Intussen het Lord Roberts op 31 Mei 1900 sy deftige intog in Johannesburg gemaak.²²²⁾ Hier het hy hom gereed gemaak om sy triomfantelike oomars in Pretoria af te sluit. Die besetting van Johannesburg was die begin

215) Sien hieroor onder meer J.H. Breytenbach: a.w., II, pp. 333-340.

216) M.C. Borer: a.w., pp. 58-59; C.J. Scheepers Strydom: Ruitervuur, p. 160.

217) J.C.G. Kemp: a.w., p. 323.

218) Krugersdorp 3: Veldkornet Fourie - Distrikslanddros, 28/5/1900.

219) Ibid.

220) Ibid., Distrikslanddros - Kommandant F.G. Wolmarans, 30/5/1900.

221) Ibid.

222) L.S. Amery: The Times History, iv, p. 159.

van die einde vir Krugersdorp onder Republikeinse bewind. Kommuni-
kasie per spoorlyn en telegraaf tussen Krugersdorp en die buitewêreld
is afgesny en die landdros kon geen inligting oor die posisie van d'e
Britse magte bekom nie.²²³⁾ Die inbesitneming van Pretoria op 5 Junie
1900 was teen 7 Junie vir die landdros amptelik nog onbekend en hy kon
net op gerugte in die verband reageer.²²⁴⁾ Vir die landdros was dit
n onuithoubare toestand, want hy was totaal in die duister oor wat hom
te doen gestaan het.²²⁵⁾

Groot dele van Wes-Transvaal is ook deur die Britse magte beset. Baie
burgers in die gebied het hulle wapens neergelê en die Marico-gebied,
bestaande uit Zeerust, Lichtenburg, Rustenburg en die gebied noordwes
van Krugersdorp, is deur die magte van generaal Baden-Powell beset.²²⁶⁾
Sir A. Hunter het met die Tiende Divisie bevel gevoer oor Klerksdorp,
Ventersdorp en Potchefstroom.²²⁷⁾ Vyandelike kolonnes het gedurende
die eerste helfte van Junie Lichtenburg, Potchefstroom en Rustenburg son-
der teenstand verower. Hiervandaan is die opmars voortgesit en op 19 Junie
het die landdros mismoedig aan die veldkornet van wyk nr. 3 kennis gegee
dat Krugersdorp deur Britse troepe in besit geneem is "en er geen verde-
diging door onze burgers gedaan is."²²⁸⁾ Krygswet is deur die Britse
militêre bewindhebbers afgekondig en die bestuur van die dorp is oorgedra
aan n militêre goewerneur wat vir Johannesburg en die Witwatersrand aan-
gestel was.²²⁹⁾

Hierdeur het n nuwe fase in die geskiedenis van Krugersdorp aangebreek.
Die oorlog is voortgesit met die dorp onder die Britse administrasie en die

223) Krugersdorp 3: Distrikslanddros - Landdros Potchefstroom, 3/6/1900

224) Ibid., Distrikslanddros - Spesiale Landdros Klerksdorp, 7/6/1900.

225) Ibid.

226) J.H. Breytenbach: Gedenkalbum van die Tweede Vryheidsoorlog,
p. 166.

227) M.C. Borer: a.w., pp. 60 e.v.

228) Krugersdorp 3: Distrikslanddros - Veldkornet wyk 3, d'strik
Krugersdorp, 19/6/1900.

229) T35, Legal Adviser to the military governor, Julie 1899; Krugers-
dorp 3: Landdros briewe en telegramboek, pp. 364-366.

Britse afskrikmetodes²³⁰⁾ deur middel van konsentrasiekampe,²³¹⁾ het ook vir Krugersdorp, net soos vir baie ander Republikeinse dorpe, 'n nuwe fase van namelose ellende en groot ontberinge meegebring.

So het Krugersdorp wat sy ontstaan aan goud te danke gehad het, sy Republikeinse periode afgesluit deur in die hande van die Britte te val; wie se avontuurlustige onderdane in die persoon van die uitlanders ook verantwoordelik was vir die grondlegging van die dorp.

230) M.A. Gronum: Die Engelse oorlog 1899-1902, pp. 25-26; J.F. Naude: Vechten en Vluchten van Beyers en Kemp, pp. 131-132; Emily Hobhouse: Die smarte van die oorlog en wie dit gelei het, p. 16.

231) Emily Hobhouse: a.w., p. 310; J.H. Breytenbach: Gedenkalbum van die Tweede Vryheidsoorlog, p. 450.